

An Analysis of the Influence of Quranic Verses on the Stylistics and Content Structure of Yahya al-Samawi's Poems

Nasrin Bagherzadeh Fesghandis^{1✉}, Sadegh Hashemi Amjad², Mina Shamkhi³

1. Corresponding Author, Assistant Professor and Faculty Member, Department of Arabic Language Education, Farhangian University. Email: dr.n.bagherzadeh20@gmail.com
2. Ph.D. Graduate in Arabic Language and Literature, Hakim Sabzevari University. Email: s.amjad0936@gmail.com
3. Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Teachings, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. Email: m.shamkhi@scu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Receive Date: 04 February 2025

Revise Date: 03 June 2025

Accept Date: 08 June 2025

Available Online: 08 June 2025

Keywords:

Stylistics,
contemporary Arabic poetry,
al-Samawi,
Quranic intertextuality,
Quranic concepts

ABSTRACT

Objective: Stylistics is one of the modern approaches in literary criticism that seeks, through the study of textual structure and the analysis of linguistic, intellectual, and literary elements, to uncover the aesthetic, emotional, and semantic layers of a literary work. One of the effective elements in enriching and beautifying literary texts is the use of the words, concepts, and themes of Quranic verses. Since al-Samawi, a contemporary Arab poet, has been influenced by Quranic teachings and expressions in many of his poems, the present study aims to examine the reflection of Quranic words and concepts in his poetry and to explain their role in embellishing his language and deepening the poetic content.

Methodology: This study is based on a descriptive-analytical method. To this end, those poems of al-Samawi that bear a Quranic tone and character were selected and examined at three levels of stylistic analysis: linguistic, intellectual, and literary. Within this approach, the study analyzes the presence of Quranic vocabulary, concepts, images, and themes in the structure of the poet's work.

Results: The findings indicate that al-Samawi has shaped his poetic language in accordance with his intellectual, educational, ethical, and religious aims. In expressing his intended concepts, he employs Quranic words and meanings and, by linking poetic language with revelatory concepts, conveys his intellectual and emotional messages to the reader. Moreover, the use of Quranic elements in his poetry has strengthened the semantic, literary, and aesthetic dimensions of his poems.

Conclusion: Based on the results of the study, al-Samawi's familiarity and close engagement with the Holy Quran and religious texts have played a fundamental role in shaping the language, thought, and literary structure of his poetry. The reflection of Quranic verses and concepts in his poems has not only contributed to the embellishment of language and the literary richness of the work, but has also provided a means for conveying ethical, educational, and religious messages. Therefore, al-Samawi's poetry may be regarded as a prominent example of the connection between contemporary Arabic poetry and the Quranic heritage.

Cite this article: Bagherzadeh Fasghandis, N. Hashemi Amjad, S. & Shamkhi, M. (2025). An analysis of the influence of Quranic verses on the stylistics and content structure of Yahya al-Samawi's poems. *Journal of Islamic Literary Studies*, 5(1), 83-101. <https://doi.org/10.22034/jilr.2025.143074.1236>

© The Author(s) retain the copyright.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jilr.2025.143074.1236>

Publisher: University of Kurdistan.

Introduction

Stylistics constitutes one of the major modern approaches to literary criticism because it examines the internal organization of the text and reveals how linguistic choices produce aesthetic, emotional, and intellectual meaning. In this perspective, style is not merely an external ornament added to literary expression; rather, it is the specific mode through which a writer perceives, organizes, and communicates experience. The study of style therefore requires attention to the structure of language, the arrangement of words and sentences, the density of imagery, and the ideological vision that governs poetic discourse. In Arabic literary studies, stylistics is especially significant because it connects classical rhetorical traditions with modern linguistic methods and allows the critic to explore the relation between expression, imagination, and thought.

The present study investigates the influence of Quranic verses on the stylistic and content structure of the poetry of Yahya al-Samawi, a contemporary Arab poet whose work reveals a sustained engagement with the Quran and religious heritage. The paper argues that al-Samawi does not employ Quranic language as a decorative or accidental element; rather, he integrates Quranic words, stories, images, and meanings into the deep structure of his poetic discourse. This engagement enriches his poems semantically and aesthetically, while also strengthening their ethical, national, emotional, and spiritual dimensions.

The importance of the study lies in its attempt to move beyond the mere identification of Quranic allusions in al-Samawi's poetry. Previous research has addressed Quranic intertextuality, religious heritage, and Quranic symbolism in his work, yet the stylistic function of Quranic influence and its impact on the linguistic, intellectual, and literary levels of his poetry have not been sufficiently examined. Accordingly, the study seeks to answer how Quranic verses are reflected in al-Samawi's poems, what purposes they serve, how Quranic images function within poetic construction, and which forms of Quranic influence occur most frequently in his poetic style.

Methodology

The research adopts a descriptive-analytical method. It selects representative poems from various collections of Yahya al-Samawi and examines those passages in which Quranic influence appears either directly or indirectly. The study does not confine itself to explicit quotation; it also considers partial borrowing, semantic transformation, lexical derivation, narrative allusion, symbolic adaptation, and the creative reworking of Quranic expressions. Through this method, the paper analyzes how Quranic discourse enters the poetic text and how it is reshaped according to the emotional and ideological needs of the poem.

The analytical framework is based on three stylistic levels: the linguistic level, the intellectual level, and the literary level. The linguistic level is further divided into phonetic, lexical, and syntactic dimensions. At the phonetic level, the study examines rhythm, repetition, rhyme, internal music, consonantal harmony, and sound patterns. At the lexical level, it analyzes Quranic vocabulary, borrowed expressions, and newly formed phrases derived from Quranic meanings. At the syntactic level, it studies sentence structure, verbal patterns, coordination, tense, pronouns, and the interaction between Quranic syntax and poetic expression.

The intellectual level focuses on the worldview embodied in al-Samawi's poems. It explores the poet's treatment of homeland, exile, oppression, resistance, corruption, love, faith, and ethical responsibility. The literary level examines rhetorical devices such as simile, metaphor, metonymy, allusion, symbolic reference, and intertextual transformation. This multi-level approach enables the study to demonstrate that the Quranic presence in al-Samawi's poetry is not limited to content, but extends to sound, diction, syntax, imagery, symbolism, and poetic vision.

Results

The findings reveal that Quranic influence in al-Samawi's poetry operates on both semantic and aesthetic levels. At the linguistic level, Quranic expressions contribute to the musical and rhythmic texture of the poems. Al-Samawi frequently places Quranic words or phrases at strategic positions within the poetic line, thereby creating internal harmony, emphasis, and rhetorical resonance. Repetition also plays a central role in his style. The poet repeats words, verbs, and sounds not as mechanical recurrence, but as a means of intensifying emotion, generating rhythm, and reinforcing meaning. In several examples, the repetition of a word inspired by a Quranic context creates a new emotional field that differs from, yet remains connected to, the original Quranic usage.

At the lexical level, the study identifies two major forms of influence: borrowing and derivational formation. In borrowing, al-Samawi introduces Quranic words or phrases into his poems with little or no formal change, often preserving their spiritual authority while adapting them to a new poetic context. In derivational formation, he creates new expressions based on Quranic meanings, stories, or syntactic patterns. This technique enables him to produce fresh poetic language while keeping the Quranic source active in the reader's memory. Such formations show the poet's ability to transform sacred discourse into a modern poetic idiom without reducing its symbolic depth.

At the syntactic level, the poems display a deliberate use of parallel structures, coordinated clauses, verbal variation, and shifts between past, present, and future. These syntactic choices help al-Samawi link personal experience with collective memory and religious imagination. Quranic structures often appear within modern poetic contexts related to exile, homeland, longing, or political suffering. By replacing one Quranic term with another emotionally charged word, the poet brings the Quranic atmosphere into his own experience and reshapes it according to the needs of the poem.

At the intellectual level, the study shows that al-Samawi's poetry is deeply connected to the suffering of Iraq and its people. Quranic figures such as Noah, Joseph, Abel, Cain, Adam, Mary, and the people of the elephant become symbolic instruments through which the poet interprets contemporary political and social reality. Noah evokes patience and deliverance, Joseph becomes a figure for the wounded homeland, Abel and Cain embody the conflict between victimhood and aggression, and Abraha becomes a symbolic image of modern imperial violence. Through these references, the poet connects past and present and transforms Quranic narrative into a vehicle for resistance, criticism, and moral reflection.

Conclusion

The study concludes that the Quranic presence in Yahya al-Samawi's poetry is a central stylistic and structural feature rather than a marginal embellishment. Quranic verses, expressions, narratives, and symbols shape the poet's language, enrich his imagery, and deepen the intellectual content of his poems. His engagement with the Quran operates through multiple techniques, including direct borrowing, partial quotation, semantic adaptation, symbolic allusion, rhetorical transformation, and creative derivation. These techniques reveal a poetic consciousness that is deeply rooted in religious heritage while remaining responsive to contemporary Arab realities.

The paper also demonstrates that the aesthetic originality of al-Samawi's Quranic intertextuality does not arise solely from the sacred authority of the quoted material. Rather, it emerges from the poet's ability to integrate Quranic language into new poetic situations. He uses Quranic references to illuminate themes of exile, homeland, injustice, longing, spiritual purity, political corruption, and resistance. His poems thus become a meeting point between sacred memory

and modern experience, where religious discourse is reactivated within personal, national, and human concerns.

Furthermore, the literary value of al-Samawi's poetry is strengthened by his extensive use of imagery and rhetorical devices. Simile, metaphor, metonymy, allusion, and symbolic transformation allow him to convert Quranic stories and expressions into vivid poetic scenes. His language is rich in imaginative images that give emotional intensity to abstract meanings and make religious references aesthetically productive. In this respect, Quranic influence contributes not only to the moral and intellectual substance of the poems, but also to their artistic durability.

Ultimately, the study affirms that al-Samawi's poetry represents a distinctive model of the interaction between contemporary Arabic poetry and Quranic heritage. His work shows how a modern poet can draw on sacred textual memory to construct a language of beauty, resistance, and ethical awareness. The Quranic element in his poetry functions simultaneously as a source of meaning, a stylistic resource, a rhetorical device, and a spiritual foundation for poetic expression.

تحلیل اثرگذاری آیات قرآن بر سبک شناسی و ساختار محتوایی اشعار یحیی سماوی

نسرین باقرزاده فسقندیس^۱، صادق هاشمی امجد^۲، مینا شمخی^۳

۱. نویسنده مسؤول، استادیار و هیئت علمی گروه آموزش عربی دانشگاه فرهنگیان. پست الکترونیک: dr.n.bagherzadeh20@gmail.com

۲. دانش آموخته دکترای زبان و ادبیات عربی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران. پست الکترونیک: s.amjad0936@gmail.com

۳. استاد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران. پست الکترونیک: m.shamkhi@scu.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۶ بهمن ۱۴۰۳

تاریخ بازنگری: ۱۳ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۸ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ انتشار: ۱۸ خرداد ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

سبک‌شناسی،

شعر معاصر عرب،

سماوی،

بینامتنیت قرآنی،

مفاهیم قرآنی

هدف: سبک‌شناسی از رهیافت‌های نوین نقد ادبی است که با بررسی ساختار متن و تحلیل عناصر زبانی، فکری و ادبی آن، به کشف لایه‌های زیباشناختی، عاطفی و معنایی اثر می‌پردازد. از جمله عناصر مؤثر در غنا و زیبایی آثار ادبی، بهره‌گیری از الفاظ، مفاهیم و مضامین آیات قرآن کریم است. از آنجا که سماوی، شاعر معاصر عرب، در بسیاری از سروده‌های خود از آموزه‌ها و تعبیرات قرآنی تأثیر پذیرفته، پژوهش حاضر با هدف واکاوی بازتاب الفاظ و مفاهیم قرآنی در اشعار وی و تبیین نقش آن‌ها در تزئین کلام و تعمیق محتوای شعری انجام شده است.

روش پژوهش: این پژوهش با تکیه بر روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. بدین منظور، آن دسته از اشعار سماوی که دارای صیغه و رنگ‌مایه قرآنی هستند، انتخاب و در سه سطح سبک‌شناسی زبانی، فکری و ادبی بررسی شده‌اند. در این رویکرد، چگونگی حضور واژگان، مفاهیم، تصاویر و مضامین قرآنی در ساختار شعر شاعر تحلیل شده است.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سماوی زبان شعری خود را متناسب با اندیشه‌ها و اهداف تربیتی، اخلاقی و دینی خویش سامان داده است. وی برای بیان مفاهیم مورد نظر خود، از الفاظ و معانی قرآن کریم بهره می‌گیرد و از طریق پیوند میان زبان شعر و مفاهیم وحیانی، پیام‌های فکری و عاطفی خود را به مخاطب منتقل می‌سازد. همچنین کاربرد عناصر قرآنی در شعر او موجب تقویت جنبه‌های معنایی، ادبی و زیباشناختی سروده‌هایش شده است.

نتیجه‌گیری: بر اساس نتایج پژوهش، انس و الفت سماوی با قرآن کریم و متون دینی، در شکل‌گیری زبان، اندیشه و ساختار ادبی اشعار او نقش اساسی داشته است. بازتاب آیات و مفاهیم قرآنی در شعر وی نه تنها به تزئین کلام و غنای ادبی اثر انجامیده، بلکه زمینه انتقال پیام‌های اخلاقی، تربیتی و دینی را نیز فراهم کرده است. از این رو، اشعار سماوی را می‌توان نمونه‌ای برجسته از پیوند میان شعر معاصر عرب و میراث قرآنی دانست.

استناد: باقرزاده فسقندیس، نسرین؛ هاشمی امجد، صادق؛ و شمخی، مینا. (۱۴۰۴). تحلیل اثرگذاری آیات قرآن بر سبک شناسی و ساختار محتوایی اشعار یحیی

سماوی. *دراسات الأدب الإسلامي*، ۵ (۱)، ۸۳-۱۰۱. <https://doi.org/10.22034/jilr.2025.143074.1236>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه کردستان.

مقدمه

در اصطلاح ادبیات، سبک عبارت است از روش خاص ادراک و بیان افکار به واسطه انتخاب الفاظ و ترکیب کلمات و طرز تعبیر. بنابراین سبک به معنی عام، عبارت است از تحقیق ادبی مبتنی بر ادراک و بیان اندیشه‌ها از رهگذر واژگان، ترکیبات و جملات که ویژگی‌های اثر منظوم یا منثور را مشخص می‌کند (دهخدا، ۱۳۴۱ش: ۱۲/۹).

احمد شایب، ناقد مصری سبک‌شناسی را اینگونه تعریف می‌کند: ادیب برای معانی و ترتیب و تفسیر آن به دلخواه یک تفسیر هنری و فنی اختیار می‌کند. بنابراین سبک، ترکیبی از زیبایی تصویر و وضوح تفکر و دقت در خیال پردازی و اعمال نظر درست در ساخت عبارات است تا عبارات ادبی به شکل صحیح به نمایش درآیند. (الشایب، ۱۹۹۱: ۴۴).

سبک هر شخص بنا بر موقعیت و شرایطی که در آن قرار گرفته، شکل گرفته و مختص اوست. سبک‌شناسی به بررسی شیوه‌های گوناگون بیان در آثار ادبی با توجه به سطح زبانی، فکری و ادبی می‌پردازد. ادبا در رویارویی با موقعیت خاص، به تعبیر و سبک‌های گوناگون رو می‌آورند و آن همان چیزی است که پرده از افکار و دیدگاه‌های صاحب اثر و نیز کل زندگی فرد به طور عام، بر می‌دارد. در واقع تعبیر یا به شکل دقیق‌تر، این کاربرد تنها ابزاری است که ما را به جایگاه ادیب و جهان بینی وی پیرامون زندگی رهنمون می‌کند.

ادیبان، گاه از طریق آمیزش کلمات آثار خویش با کلمات نورانی قرآن، خلق هنری خود را ارزشی دوچندان بخشیده‌اند. استفاده از آیات در سخن ادیبان از قرن چهارم تا نیمه اول قرن پنجم در حد رساندن معنای کلام مفید بوده؛ اما از نیمه اول قرن پنجم به بعد، توجه به معارف اسلامی، تغییراتی را در نظم و نثر پدید آورد که یکی از بارزترین این تحولات بهره‌گیری از آیات قرآنی در حوزه معنایی و آراستن کلام در حدی متعارف و خالی از تکلف است (شمیسا، ۱۳۸۲ش: ۷۷). در آغاز قرن ششم هجری قمری، اقتباس از آیات و احادیث در اقسام مختلف نثر راه یافت، پژوهش در ابعاد گوناگون سبک‌شناسی متون ادبی و تأثیر پذیری آنها از آیات قرآنی، که از آن تحت عنوان پژوهش در منابع الهام آثار ادبی یاد می‌شود از مباحث مهم مطالعات تطبیقی و نقد ادبی است. اصلی‌ترین تأثیر آیات بر ادبیات عربی را باید در دو حوزه لغت و محتوا جستجو کرد؛ زیرا ادیبان با رویکرد ادبی، از آیات قرآن برای زیبایی متون خود بهره می‌گیرند و از این رهگذر به انسجام متون خود می‌افزایند. سماوی از آن دسته نویسندگانی است که تأثیر قرآن، زمینه‌ساز طبع آزمایی وی شده و در جای جای قصاید خود از الفاظ و مفاهیم آیات قرآن بهره گرفته است. از آنجا که مفاهیم والای قرآنی زیر بنای فکری سماوی را تشکیل داده‌اند، مضامین اخلاقی این کتاب آسمانی مایه معنوی قصاید وی شده است. پژوهش پیش رو درصدد پاسخگویی به پرسش‌های زیر است:

۱. آیات قرآن چگونه و با چه هدفی در شعر سماوی بازتاب یافته‌اند؟
۲. تصاویر برگرفته از قرآن در شعر سماوی چه کارکردی دارند؟
۳. بسامد کدام شیوه‌های اثرپذیری از قرآن کریم در شعر سماوی بیشتر است؟

پیشینه پژوهش

در ارتباط با سبک‌شناسی متون ادبی پژوهش‌های چندی صورت گرفته است؛ که در زیر به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود: مقاله «سبک‌شناسی قصیده «لاعب النرد» محمود درویش» از محمد خاقانی اصفهانی و مریم اکبری موسی آبادی (۱۳۸۹)، انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی، دوره ۶، شماره ۱۷، پیاپی (۱۷). نتایج حاصل از این پژوهش حاکی از آن است که مهم‌ترین شاخصه‌های سبک‌شناختی قصیده «لاعب النرد» درویش، نمادپردازی و بینامتنی با اساطیر و متون دینی است.

مقاله «سبک‌شناسی سروده‌های محمود درویش» از حسن رحمانی راد و همکاران (۱۳۹۳)، ادب عربی، دوره ۶، شماره ۲، یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که موسیقی برخاسته از تکرار و واج‌آرایی، تنوع در موضوعات شعری با محوریت دفاع و مقاومت و گرایش به استعاره و تشبیه در آفرینش فضای خیال پردازی از مهم‌ترین شناسه‌های سبک محمود درویش هستند.

مقاله «سبک‌شناسی شعر محمود درویش در دیوان «أثر الفراشة»»، از کبری ذوالفقاری (۱۳۹۴)، دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی دانشگاه محقق اردبیلی. مهم‌ترین دستاورد این پژوهش حاکی از آن است که ریتم لطیف و موسیقی

ناشی از تکرار و ضرباهنگ کلمات و حروف که موجب آفرینش ترکیب های کلامی پویا و شفاف در سطوح مختلف آوایی، لغوی و نحوی متن شعری دیوان مذکور شده، موسیقی را جزء ساختاری این اثر قرار داده است.

اما در ارتباط با تحلیل اثرگذاری آیات قرآن بر سبک شناسی و ساختار محتوایی اشعار یحیی سماوی از سوی پژوهشگران، پژوهشی صورت نگرفته و این امر از سوی آنان مورد غفلت واقع شده است؛ اگرچه در ارتباط با بازتاب الفاظ و معانی قرآنی در اشعار وی پژوهش هایی چند به انجام رسیده است که در زیر به معرفی مهم ترین آنها پرداخته می شود:

مقاله «التناسق القرآنی فی شعر یحیی السّماوی»، از عباس طالب زاده شوشتری؛ و رسول بلاوی (۲۰۱۱م)، الدراسات الأدبیة، الدوره ۹، العدد ۹. در این پژوهش نگارندگان صرفا به استخراج اشارات قرآنی در برخی از اشعار سماوی و همسانی یا عدم همسانی آنها با آیات از نظر معنایی پرداخته و به این نتیجه رسیده اند که واضح ترین شکل بینامتنی قرآن با برخی از اشعار سماوی به صورت نفی متوازی یا امتصاص صورت گرفته است.

و مقاله «نقش قرآن و میراث دینی در اشعار استعمار ستیز یحیی سماوی»، از مهین حاجی زاده و محدثه ابهن (۲۰۱۳م)، دو فصلنامه مطالعات ادبی متون اسلامی، دوره ۱، شماره ۳. مهم ترین دستاورد این پژوهش حاکی از آن است که سماوی به جای آنکه به اسطوره و کهن الگوها پناه آورد به مضامین و مفاهیم قرآنی و اسلامی چنگ زده و همین توجه او به قرآن سبب وضوح و تحکیم ساختمان شعری و روانی معانی او گشته است.

و مقاله «الرمز القرآنی فی شعر یحیی السّماوی»، از أحمد خلیل سمین الخزرجی (۲۰۲۴م)، مجله دیالی للبحوث الإنسانیة، المجلد ۱، العدد ۹۹. مهم ترین رهیافت این پژوهش حاکی از آن است که هدف یحیی سماوی از به کارگیری رمزهای قرآنی در شعر خویش، تقویت متون شعری و استحکام بخشیدن به آنها است. وی در شعر خویش از رمز به دو صورت بهره گرفته است، گاه بدون تأویل و تغییر و تنها به منظور توضیح اندیشه حاکم بر فضای قصیده ذکر شده و گاه به صورت رمزی همراه با دلالت های مفهومی متفاوت به کار رفته است.

پژوهش حاضر از آن جهت که به سبک شناسی اشعار سماوی با رویکرد قرآنی می پردازد و شیوه بهره گیری وی از آیات قرآنی و نیز کارکرد آنها را در سبک شعری شاعر تبیین می نماید، از سایر پژوهش های پیشین که به ابعاد دیگری از شعر وی پرداخته اند یا تنها به ذکر نمونه های اندکی از بازتاب آیات قرآن بدون ذکر کاربرد آنها پرداخته اند، متمایز گردد.

مبانی نظری

سبک شناسی و جایگاه آن در ادبیات

زبان شناسان غربی در قرون وسطی با روی آوردن به بررسی سبک شناسی، آن را به سه دسته تقسیم کردند. الگوی آنها، آثار شاعر رومی، «ویرژل» بود که در قرن اول قبل از میلاد می زیست. آنها شعرهای روستایی وی را که درباره زندگی کشاورزان سروده بود، الگوی سبک پایین و شعرهای کشاورزی که به منظور تشویق رومیان برای دست یابی به زمینشان، سروده بود سبک متوسط؛ و حماسه مشهور وی به نام «لیاده» الگوی سبک والا به شمار می آوردند (جیرو، ۱۹۹۴: ۱۳). مفهوم سبک در این دوران با پیشرفت هنر نقاشی، اهمیت ویژه ای یافت، به طوری که سبک خوب را در هنر به معنای تجسم آرمان هنری و زیبا شناختی به کار می بردند. از قرن هجدهم، درک هنرمندان از سبک، دستخوش تغییر شد و ابداع در سبک هنری به مسائل سبک شناسی افزوده گردید. در این دوران «گوته» شاعر آلمانی از پیشگامان ابداع در سبک و مسائل آن بود. از پایان قرن نوزدهم، سبک شناسی ابعاد تازه ای به خود گرفت؛ «یقطنین» سبک را عنصری برخاسته از واقعیت جهان شاعر یا نویسنده می دانست که در مصالح او بازتاب یافته است. تا اواخر قرن نوزدهم، ادبا از این تعریف خارج نشدند و در آغاز قرن بیستم و با ظهور جنبش فرمالیسم روسی، سبک شناسی، حیاتی دوباره یافت (یقطنین، ۱۹۸۹: ۱۷) و بعد از تلاش های «دو سوسور» که عقیده داشت، زبان ساخته بشر است و نظامی است که افکار انسان را در برمی گیرد، سبک شناسی جدید شکل گرفت (درویش، ۱۹۸۴: ۶۴).

بعد از «دو سوسور» شاگردش «شارل بالی» بر نظریات استادش متمرکز گردید و بررسی های سبک شناسی را به سوی شیوه های زبان شناسی سوق داد. او با استفاده از نظرات استاد خود، شروع به پی ریزی قواعد سبک شناسی براساس ساختار زبانی کرد.

وی معتقد بود که زبان مجموعه ای از ابزارهای بیان است که با اندیشه همراه است و سبک شناسی به بررسی ابزارهایی می پردازد که زبان، آنها را برای بیان اندیشه های خاص به کار می گیرد (الکواز، ۱۳۸۶ق: ۵۲). استادش «دو سوسور» چندان به زبان شناسی کلام توجه نداشت؛ اما خود او آن را متحول نمود و اصطلاح سبک شناسی را وضع کرد. «دو سوسور» توجه اش را به نظام اجتماعی در زبان معطوف کرد؛ اما «بالی» به تمام روش هایی که نظام اجتماعی در زبان به ماده ای از بیان زنده بشری متحول می شود، پرداخت. بنابراین مؤرخان معتقدند، «شارل بالی» نخستین کسی است که سبک شناسی را پی ریزی کرد، زمانی که کتاب نخست خویش را به نام «جستجو در سبک شناسی فرانسه» منتشر کرد و در آنجا بیان نمود که سبک شناسی دانشی است که وقایع و رویدادهای زبانی را از ناحیه محتوای عاطفی بررسی می کند. «شارل بالی» سعی کرد تا سبک شناسی را شاخه ای از زبان شناسی به شمار آورد و به آن وجهه علمی ببخشد، شاگردان او نیز همین مسیر را پیمودند و روز به روز سبک شناسی از حوزه نقد ادبی قدیم خارج شد و به سوی زبان شناسی متمایل شد (شمیسا، ۱۳۷۵ش: ۱۱۵). ده سال پس از انتشار کتاب «شارل بالی»، مکتبی به نام سبک شناسی جدید پدید آمد که به نام دانشمند آلمانی «لئو اسپتزر» منسوب شد و می توان گفت بیشتر مکاتب جدید سبک شناسی تحت تأثیر مکتب او هستند؛ مکتبی که بر آن است میان ویژگی های سبکی یک متن و فضای روانی نویسنده رابطه ای متقابل برقرار سازد (الکواز، ۱۳۸۶ق: ۵۳). بررسی های سبک شناسی روز به روز پیشرفت کرد و با مباحث و شیوه های بحث معاصر درآمیخت؛ به ویژه بعد از همایشی که درباره سبک شناسی و نقد جدید در دانشگاه «اندیا» در سال ۱۹۶۰ برگزار شد و در آن «یاکبسون» تأکید کرد که سبک شناسی بهترین راه ارتباطی بین زبان شناسی و ادبیات است (جیرو، ۱۹۹۴: ۲۳).

سبک شناسی با گذر زمان و به تدریج به صورت یک نظام مستقل در آمد و دارای مکاتب متعدّد با نظریه ها، رویکردها و روش های مختلف شد که امروزه شمار آن ها به بیش از بیست مکتب می رسد. بنابراین سبک شناسی زائیده قرن بیستم است و بنا بر نظر «فردینان دوسوسور» با پژوهش های زبان شناختی همراه است و این امر بر این نکته دلالت دارد که سبک شناسی تا قبل از سال ۱۹۱۱ میلادی وجود نداشته است؛ ولی می توان بیان داشت که بررسی سبک، نقطه ای آغازین برای رشد و شکل گیری دانش سبک شناسی بوده است.

گرچه واژه سبک یا «الأسلوبية» به معنای امروزی و شیوه علمی آن در ادبیات عربی قدیم رایج نبوده است؛ اما پژوهش ها نشان از آن دارد که «کاربست واژه و اصطلاح سبک یا الأسلوب در زبان عربی پیشینه ای دیرین دارد و با علم بلاغت یا فن سخنوری در ارتباط است که نوعی کاربرد هنرمندانه زبان در موقعیت زمانی و مکانی خاص و برای القای مفهومی خاص است» (مصلوب، ۲۰۰۲: ۱۲۹) و دانشمندی همچون جاحظ، قرطاجنی، ابوهلال عسکری، ابن رشیق قیروانی و ابن خلدون در آثار خود از آن سخن گفته اند (سلیمان، ۲۰۰۷: ۲۰).

نقادان نیز از ابتدا به تفاوت ها و اختلافات ادبا و نویسندگان در سبک و روش های بیان آن ها عنایت ویژه داشته اند. وجود کتاب هایی مانند «الموازنة بين ابي تمام والبُحْزَی» که توسط «حسن بن آمدی» نوشته شده است، دلیلی بر اختلاف سبک اشعار شاعران است؛ زیرا اگر این اختلاف نبود، این تشخیص و قضاوت نیز ممکن نبود. باید یادآور شد که اصطلاح سبک شناسی با تأثیر از ادبای غرب وارد زبان عربی شد و بحث سبک شناسی جدید در زبان عربی، از قرن گذشته با تلاش های «عبد السلام المسدی» در کتاب «الأسلوب والأسلوبية» در سال ۱۹۷۷ میلادی و «محمد عبد» در کتاب «البلاغة والأسلوبية» که در آن سعی داشت بین قدیم و جدید یعنی جرجانی و احمد شایب، ارتباط برقرار کند؛ پیگیری می توان به تلاش های «صلاح فضل» در کتاب «علم الأسلوب مبادئه واجراءاته» و دیگر نویسندگان در این زمینه اشاره کرد.

بحث

سبک شناسی اشعار یحیی سماوی

بررسی سبک شناسانه در پی آن است تا از طریق بُعد لغوی شعر و درک روابط اجزای داخلی آن، ارزش زیبایی شناختی ساختار شعر را کشف کند. همچنین این نقد با بررسی زبان، فکر و ادبیات به اجزای تشکیل دهنده شعر اشراف پیدا می کند و موجب درک بهتر افکار شاعرانه می شود.

از آنجا که سماوی زبان شعری خود را متناسب با بیان افکار خود قرار داده است و برای ذکر هر یک از این افکار، زبان و ادب را به خدمت می گیرد و آن پیام را به مخاطب خود می رساند، در این پژوهش نگارندگان همت خود را بر پژوهش پیرامون شعر سماوی از دید نقد سبک شناسی گمارده اند. این پژوهش اشعار شاعر را از ابعاد و سبک های مختلف از جمله سطوح زبانی (آوایی، لغوی و نحوی)، سطح فکری و سطح ادبی بررسی کرده است.

۱) سطح زبانی

در سبک شناسی، سطح زبانی به بررسی ویژگی های صوری و ساختاری زبان در یک متن اشاره دارد که شامل عناصری می شود که مستقیماً با نظام زبان (صوت، واژگان، دستور و نحو) مرتبط هستند. این سطح، اساسی ترین لایه تحلیل سبک شناختی است و به شناسایی ابزارهای زبانی به کار رفته در متن می پردازد تا سبک خاص نویسنده یا اثر را آشکار کند، این سطح خود به سه سطح کوچکتر تقسیم می شود: آوایی، لغوی و نحوی.

۱- سطح آوایی

آنچه که در سطح آوایی قابل توجه است وزن و موسیقی متن است؛ چرا که بخش عمده زیبایی های موسیقایی، حاصل لایه آوایی متن است. در سطح آوایی موسیقی درونی و بیرونی متن بررسی می گردد. موسیقی بیرونی از بررسی وزن، قافیه و ردیف مشخص می شود و موسیقی درونی به بررسی کاربرد صنایع بدیعی چون سجع، انواع تکرار (همحروفی و همصدایی) می پردازد. سماوی در متون شعری خود که در وزن شعر نو است، با به کار بردن قافیه در شعر، نظم و موسیقی خاصی به اشعار داده است. سماوی در قصیده «نشید الانشاد الذی لیحیی السماوی» از مجموعه شعری «منادیل من حریر الکلمات» به منظور تکمیل شعر خویش از آیات قرآنی بهره جسته است، آنجا که می گوید:

الصَّوْءُ یَسِیلُ مِنْ بَلَوْرٍ / مُضِیئاً لِشَفَیِّ الطَّرِیقِ / حَوْ حُفُولِ التَّیْنِ وَالزَّیْتُونِ / فَادْخُلْ طُورَ سِینَ / یا فردوسی الأَمین! (سماوی، ۲۰۱۲: ب: ۷۹). سماوی به منظور تکمیل کلام خویش تعاملی آگاهانه با متن غایب قرآن «والتَّیْنِ وَالزَّیْتُونِ، وَطُورَ سِینَ، وَهَذَا الْبَلَدُ الْأَمِینُ» (التَّیْنِ ۳-۱) برقرار ساخته و الفاظ آن را بدون هیچ مکث یا اختلاف معنایی به متن خویش وصل کرده است. سماوی با اقتباس عین عبارت و قرار دادن آن در آخر جملات متن خود و برقراری سجع، موسیقی کم نظیری را ایجاد کرده است. تکرار در اصطلاح یعنی «دوباره آوردن لفظ یا معنای یک کلمه یا عبارت در جای دیگر یا جاهای دیگر یک متن ادبی» (الصباغ، ۲۰۰۱: ۲۱۱). تکرار واژگان در شعر نو، چنانچه سنجیده به کار گرفته شود، آفریننده زیبایی و موسیقی است. هر تکراری آرایه ادبی نیست؛ مگر اینکه انتقال دهنده یک حس باشد و یا در ایجاد آهنگ کلام، تخیل و تصویر آفرینی مؤثر باشد. بهره مندی منطقی از این آرایه، یکی از تکنیک های ضروری شعر نو است؛ از این رو؛ ارزش ادبی تکرار، در قالب شعر نو -در مقایسه با قالب سنتی- ملموس تر است. در سروده های سماوی، تکرار، خواننده را به ستوه نمی آورد و سراینده آن را در مسیر تصویر سازی، اثر بخشی، تأکید کلام و در نهایت تقویت موسیقی درونی، به کار گرفته است. تکرار اسم ها یا فعل ها در شعر سماوی بسیارند؛ بسان:

یا ناسِجاً کَفَنی مِعْزَلِ غَدْرِه / وَمُشَمِّئاً بِي حَاسِداً وَعَدُوْلاً / صَعَّرَتْ قَلْبَکَ لَا اخْذُوْدَ وَصَعَّرَتْ عَیْنَکَ جَفْئاً نَاعِساً مَکْخُولاً (سماوی، ۲۰۱۰: ۷۵).

به نظر می رسد سماوی در بندهای شعری مذکور به سخن خداوند متعال در آیه «وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّکَ لِلنَّاسِ...» (لقمان / ۱۸) نظر داشته است. در بند شعری فوق شاعر واژه «صَعَّرَتْ» را دو بار ذکر کرده و خالق آرایه تکرار شده است. سماوی در قطعه یاد شده کاربرد واژه «صَعَّرَ» را بر خلاف کاربرد قرآنی آن در سوره لقمان که در کنار واژه «خَد» ذکر شده است، همنشین واژه «قَلْبَکَ» و «عَیْنَکَ» ساخته است تا افزون بر ترسیم جفای محبوب و برانگیختن شماتت حاسدان و سرزنش گران، بر سنگدلی و بی رحمی محبوب تأکید کند و به این طریق دلالت های ویژه ای همسو با فضای حاکم بر قصیده به شعرش ببخشد. وی در جای دیگری از اشعارش با بهره گیری از آرایه تکرار می گوید:

اعْبُرِي... / لَا تَرْفَعِي الثُّوبَ إِلَى رُكْبَتَيْكَ... / لَيْسَ مَاءٌ مَاتَرِينَ... / إِنَّهُ بَرِيقُ سَاقِيكِ / عَلَى اسْفَلَتِ الرَّصِيفِ... / الرَّصِيفُ الْمُخْصَبُ بِأَهَائِي! (سماوی، ۲۰۰۸: ب: ۷۱).

سماوی در بند شعری فوق از آیه ﴿فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقِيهَا﴾ (نمل / ۴۴) که مربوط به داستان بلقیس و حضرت سلیمان (ع) است، الهام گرفته است. در بند شعری فوق شاعر واژه «الرَّصِيف» را دو بار ذکر کرده و خالق آرایه تکرار شده است. در اینجا شاعر از محبوبه اش می خواهد هنگام عبور از پیاده رو لباسش را تا زانو بالا نیاورد؛ زیرا چیزی که روی پیاده رو می بیند درخشندگی ساق های خودش است، نه آب زلال. شاعر همچنین واژه «الرَّصِيف» دوم را از آه و حسرت خویش رنگین توصیف کرده است در واقع عبارت «الرَّصِيفُ الْمُخْصَبُ بِأَهَائِي!» تداعی گر آرایه حس آمیزی است از آن جهت که برای آه و حسرت، رنگ قائل شده است.

صدای برخاسته از حروف الفبایی نیز می تواند آفریننده عاطفه، شور و احساسی خاص باشد. سماوی با پابندی بدین موضوع، از موسیقی حروف به خوبی بهره جسته است؛ او با تکرار برخی از حروف الفبایی، وارد میدان واج آرایه شده است. «نون» صوتی است هیجانی که برای ناله، توجع و دردمندی مناسب است. آوای آن از صمیم دل برخاسته و آهنگش بر حروف همجوار همان تأثیری می نهد که زیارویان بر جان و احساسات مردم می نهند (عباس، ۱۹۹۸: ۱۶۸-۱۶۹). سماوی نیز اندوه خود را که برخاسته از ستم دشمن بر هموطنانش است، به گونه ای بیان می دارد که صدای «نون» در ساختار کلامش به روشنی شنیده می شود:

نَحْنُ الصَّعَالِيكُ / سِمْأُونَا فِي وُجُوهِنَا / مِنْ أَثَرِ تَحْدِيقِنَا بِالْأَفْقِ / أَمَّا الْأَبَاطُرَةُ / فَسِمْأُوهُمْ فِي مُؤَخَّرَاتِهِمْ / مِنْ أَثَرِ التَّشْبِثِ بِالْكَرْسِيِّ / مُعْتَصِمُونَ بِحَبْلِ الْأَجْنَبِيِّ / مُتَعَاوِنُونَ عَلَى الْمَنِّ وَالسَّلْوَى (سماوی، ۲۰۰۹: ۱۱۳)

سماوی در بند شعری فوق از آیه ﴿وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَى﴾ (بقره / ۵۷) در پوششی ساده از تمامی دل مشغولی های یک انقلابی سخن به میان آورده است. او نگران آن است که به نام مذهب و اعتقاد، سردمداران امور مذهبی فریفته استعمارگران شوند و با آنها هم پیمان شوند؛ چرا که بنا بر بیان صریح شاعر خطرناک ترین مسأله جامعه کنونی عراق، همراهی پیشوایان امور مذهبی با تجاوزگران است. او عامه مردم را صعالیکی می داند که امانتدار هستند؛ اما در مقابل، عیاشان کسانی هستند که به جای چنگ زدن به ریسمان الهی به ریسمان پوشیده متجاوزان چنگ زده اند؛ در حالی که در نیت، خواهان برقراری امنیت و آرامش در جامعه خویش هستند.

۲- سطح لغوی

سطح لغوی به بررسی روانی یا پیچیدگی متن شعری که برخاسته از عملکرد شاعر در گزینش واژگان، به کارگیری آنها و چگونگی چیدمان الفاظ در کنار یکدیگر است، گفته می شود. در سطح لغوی یا سبک شناسی واژه ها، پژوهشگر به بررسی ویژگی های الفاظ مانند: ساده یا مرکب بودن الفاظ، گزینش واژه ها، میزان استفاده از الفاظ فارسی و عربی یا الفاظ بیگانه و کهن گرایی می پردازد. در سطح لغوی، آنچه که در تعیین سبک مؤلف مورد توجه سبک شناسان است، بسامد واژگان است که در عربی از آن تحت عنوان «ظاهرة التكرار» یاد می کنند. در واقع بسامد واژگان یکی از انحرافات ادبی از هنجار زبانی به شمار می رود و به همین دلیل می تواند مشخصه سبک ساز به شمار رود.

الفاظ، ماده اولیه ای است که هر ادیبی می تواند با آن، تصور خود را از هستی و اندیشه های خود ارائه دهد، در واقع نسبت ادیب به واژگان مانند نسبت نقاش به رنگ است، و همانطور که هنرمند با دسترسی به ابزار نقاشی و رنگ می تواند تابلو واژه ای زیبا را بیافریند، نویسنده و شاعر نیز با استفاده ادیبانه از واژگان می توانند متنی زیبا را خلق کنند. سماوی در مجموعه های شعری خود به طور مستقیم یا غیر مستقیم از آیات قرآنی تأثیر پذیرفته و در این راه متونی آفریده است که ارتباط واضحی با آیات الهی دارند و نمونه بارز و ثمره این تأثیر پذیری ها است. سماوی واژه ها و ترکیب هایی را در قصاید خویش به کار می برد که ریشه قرآنی دارند. اثرپذیری واژگانی در مجموعه های شعری سماوی به دو شیوه وام گیری و برآیند سازی صورت می گیرد. در شیوه

وام گیری، واژه ها یا ترکیبی از قرآن یا حدیث با همان ساختار عربی خود، یا بدون هیچ دگرگونی یا تغییر، یا با اندکی دگرگونی لفظی یا معنوی بدون آنکه به ساختار عربی آن آسیب برساند، به متن راه می یابد.

اثرپذیری واژگانی سماوی در مجموعه شعری «نهر بثلاث ضفاف» به ویژه قصیده «تَضَرَّعَ فِي مِحْرَابِهَا» از نوع وام گیری است به طوری که با کاربری این شیوه، متن زیبایی سروده است:

لَا حَيْطَ بَيْنَ الصُّبْحِ وَاللَّيْلِ... / الزَّمانُ تَغَيَّرَتْ سَاعَاتُهُ.. / أَمَّا تَضَارِيسُ الْمَكَانِ / فَبَاقِيَةٌ / فَلْتَدْخُلْنِي خِدْرِكَ الصَّوْنِي تَوَابًا / لِأُثْبِتَ / أَنَّ مِحْرَابِي يَصُونُ كِرَامَةَ النَّوْرِ.. / رَبِّ خَطِيئَةٍ تَغْدُو فَنَارًا لِلْمُضِلِّ / تَقِيهِ نَارًا حَامِيَةً (سماوی، ۲۰۱۹: ۵۸-۵۷).

شاعر در بندهای شعری مذکور، با کاربری ترکیب قرآنی «نارا حامية» که برگرفته از آیات ﴿وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ / فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ / وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَّةُ / نَارٍ حَامِيَّةٍ﴾ (قارعه / ۱۱-۸) است به تغییر زمان و ساعت های مختلف آن معتقد است و دیگر قائل به نخ های سیاه و سپید برای بازشناسی شب از سپیده دم نیست؛ اما همواره به ثبوت مکانی ایمان دارد، از این رو از معشوقه خود می خواهد که وی را به منزل و کاشانه نوری اش راه دهد تا به او ثابت کند اگرچه او با غرق شدن در گرداب گناهان، آتش قیامت را به جان خریده است ولیکن آتش او معشوقه را از آن آتش فروزنده جهنم مصون خواهد داشت، به تعبیری دیگر شاعر می خواهد بگوید که حتی امتیازات منفی او در جهت خدمت به معشوق خواهند بود.

سماوی در قصیده «طاوي الديار» از مجموعه شعری «البكاء عَلَى كَتِفِ الْوُطْنِ» نیز به منظور تأکید معنی برخی از مفاهیم شعری خویش آیه ای را به شیوه وام گیری در دنباله اشعار خویش ذکر کرده است. وی در بیت های زیر از زبان یک مهاجر بازگشته به وطن می گوید:

قَدْ كَانَ عَادَ إِلَى الدِّيَارِ قَرَاعَهُ أَنْ قَدْ رَأَى حَقْلَ الْمُنَى مُسْتَقْعَا
فَأَتَاكَ يَلْتَمِسُ الْمَلَأَ لِرُوحِهِ أَوْلَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى

(سماوی، ۲۰۰۸ الف: ۱۴۶-۱۴۵)

در اینجا سماوی در هیئت کسی که عاشق میهن است و طعم آوارگی و هجرت و تبعید را چشیده است از آرزوهای بر باد رفته خود می گوید. او در هنگام بازگشت به میهن آرزومند مشاهده میهنش در اوج عزت و سرافرازی بود؛ اما آن را در دست عده ای نا اهل یافت که نسبت به سرنوشت آن بی تفاوتند. وی برای اینکه سخن خود را مبنی بر اینکه میهن هر انسانی بهترین سرپناه اوست، تأکید کند از عبارت «أَوْلَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» بهره می جوید تا با یادآوری آیه ﴿وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (النجم/ ۳۹) اهتمام و توجه مخاطب را در این زمینه جلب کند. وی آیه یاد شده را به منظور تأیید معنی قبل با هدف هشدار دادن به مخاطب و جلوگیری از وقوع چنین اموری در کشور به بهترین شکل به کار برده است. سماوی افزون بر تأکید معنی مفاهیم شعری خویش، از درون مایه نیز بهره برده است، وی با یادآوری عبارت مذکور، خواننده را در یک فضای معنوی قرار داده و او را به فکر کردن در اعمال و رفتار خود وا داشته است.

در شیوه برآیندسازی واژه یا ترکیبی بی آنکه خود به صورت واژه یا ترکیب در قرآن یا حدیث آمده باشد، بر پایه مضمون آیه، حدیث یا داستان قرآنی - حدیثی ساخته می شود، به دیگر سخن، چنین واژه یا ترکیبی برآیند و فراورده ای است از آیه یا حدیث (راستگو، ۱۳۸۳ش: ۱۸). سماوی در قصیده «هبوط إينانا» از مجموعه شعری «نهر بثلاث ضفاف» در باب طی کردن مراحل عشق و رسیدن به اوج آن می گوید:

الْيَوْمَ قَدْ أَكْمَلْتُ عَشْقَكَ / قَالَ «عِشْقَائِيلُ» بِاسْمِ السُّومَرِيَّةِ / وَارْتَضَيْتُكَ أَنْ تَكُونَ لِي الرَّسِيلُ (سماوی، ۲۰۱۹: ۱۸).

به نظر می رسد بندهای شعری فوق ناظر بر این سخن خداوند هستند که می گوید: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾ (مائده / ۳). در بیت های یاد شده، سماوی عبارت «ارْتَضَيْتُكَ» و واژه های «عِشْقَائِيلُ» و «الرسيل» را به شیوه برآیند سازی بر پایه مضمون کلام خداوند ساخته است.

سماوی در جای دیگری از اشعار خود، عشقش به معشوق را در اوج پاکی و صفا و طهارت توصیف می کند، گویی که از جانب صوفائیل مأمور به انجام چنین امری شده است تا به عشق منزلت و جایگاهی قدسی ببخشد:

خَدْرُكَ حِرَائِي/ فِيهِ تَنْزَلُ عَلَى صُوفَائِلُ هَاتِفًا: /إِعْشِقْ/ بِاسْمِ نَحْلَةِ اللَّهِ/ فِي بُسْتَانِ عَيْنِيكَ! /خُبُّكَ مُعْجَزِي.. /وَكِتَابِي هَدِيْلُكَ! (سماوی، ۲۰۱۲: ب: ۴۴).

به نظر می رسد بند یاد شده الهام گرفته از این سخن خداوند است که می گوید: ﴿إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ﴾ (العلق/۱). در بند مذکور شاعر فعل امر «إِعْشِقْ» را به شیوه برآیند سازی و بسان فعل امر «إِقْرَأْ» ساخته است.

سماوی در قصیده «مَدَّ لِي حَبْلُ جَوَابِ» از مجموعه شعری «تَعَالَى لِأَبْحَثَ فِيكَ عَنِّي» به شیوه برآیند سازی کلام خویش را وزین ساخته است:

«وَأَمِيرُ الْجِنِّ/ فِي مَمْلَكَةِ الْإِنْسِ/ وَقَاضِي الْعَدْلِ فِي مُحْكَمَةِ الْعُشْبِ... /وَجَلَادُ لُصُوصِ الْمَطَرِ الْأَخْضَرِ... /كَيْفَ اشْتَعَلَ الرَّأْسُ هِيَامًا» (سماوی، ۲۰۱۲: الف: ۴۳).

به نظر می رسد بندهای شعری فوق ناظر بر این سخن خداوند هستند که می گوید: ﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا﴾ (مریم/۴). سماوی در بندهای یاد شده واژه «هِيَامًا» را که تمیز جمله آخر است از طریق برآیند سازی به جای واژه «شَيْبًا» به کار برده است.

سماوی در قصیده «هَمُومِ عِرَاقِيَّة» از مجموعه شعری «مَنَادِيلُ مِنْ حَرِيرِ الْكَلِمَاتِ» از رهگذر شیوه برآیند سازی واژگانی قرآنی را در میان عبارات شعری خود جای داده است:

أَيْنَ تُؤَلِّي وَجْهَكَ/ فَالطَّلَقَةُ آتِيَّةٌ/ لَا رَيْبَ فِيهَا... /وَأَلَا فَالْمُفْخَخَةُ! (سماوی، ۲۰۱۲: ب: ۱۱۸۷).

در متن یاد شده که بیانگر اوج ناامنی و کشتار در کشور عراق است شاعر با بهره گیری از کلام خداوند ﴿وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَّةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا﴾ (الحج/۷) و ﴿إِنَّ السَّاعَةَ لَآتِيَّةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (الغافر/۵۹) ترکیب «الطَّلَقَةُ آتِيَّةٌ» را به شیوه برآیند سازی در شعر خویش به کار برده است.

بهره گیری سماوی از شیوه برآیند سازی منحصر در موارد یاد شده نیست، بلکه وی در سروده های دیگری نیز از این شگرد بسیار سود برده است:

بَعْصَا رَبِيعِي/ أَتَشُّ عَنْ حُقُولِي/ ذُنَابَ الْحَرِيفِ! (سماوی، ۲۰۱۲: ب: ۵۱).

در بندهای شعری یاد شده، سماوی واژه «أَتَشُّ» را به شیوه برآیند سازی و به صورت فعل مضارع به سان «أَهْشُ» که از آیه ﴿قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهْشُ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِي فِيهَا مَأْرَبٌ أُخْرَى﴾ (طه/۱۸) گرفته شده، پدید آورده است.

سبک شناسی سطح لغوی صرفاً منحصر در موارد مذکور نبوده و مشتمل بر گونه های مختلفی است که جنبه تأکید، تائید، استشهداد، توصیف، ارسال المثل و.... دارند و سماوی این شیوه ها را به عنوان ابزاری تأثیرگذار در تحقق هدف یا تأیید در بیان موضوعی به کار می گیرد. در این سطح، سماوی عین آیه مورد نظر یا جزئی از آن را، در کلام خود گنجانده و به توضیح مفهوم و موضوع مورد نظر می پردازد که با آیه نیز تناسب دارد.

گاه، پیوستن آیات و اخبار به متن بدون هیچ گونه فاصله ای یا کلمه ای که عبارت عربی را از متن اصلی متمایز و جدا نشان دهد، صورت می گیرد، چنان که گویی ترکیب اقتباسی، دنباله عبارت عربی است. نمونه های به کار برده شده، یا در همان معنا و مفهوم قرآنی به کار رفته اند و یا هدف نویسنده در سیاق و بافت کلام، کاملاً با هدف قرآن در متن متفاوت است (خطیبی، ۱۳۷۴: ش:

۲۰۱). سماوی در قصیده «قَبْلَ دُخُولِي فِرْدَوْسَهَا» از مجموعه شعری «نَهْرُ بَنَاتِ ضَفَافِ» می گوید:

رَبَّنَا وَعَدُكَ وَعَدًا/ تَعْرِفُ الظَّاهِرَ وَالْبَاطِنَ/ تُعْطِي مَنْ تَشَاءُ/ فَاعْطِ مَشْخُوفِي مِنَ الْقُوَّةِ/ مَا تَوْصِلُهُ سَابِعُ نَهْرٍ/ وَجَنَاحِينَ إِذَا مَدَّ فَارِضٌ وَسَمَاءً (سماوی، ۲۰۱۹: ۴۱-۴۰).

در متن یاد شده، سماوی عبارت «تُعْطِي مَنْ تَشَاءُ» را که از آیه ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي مَنْ تَشَاءُ وَتُنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُزِيلُ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (آل عمران/۲۶) اقتباس شده به شیوه برآیند سازی و بر اساس عبارت «تُؤْتِي مَنْ تَشَاءُ» بی هیچ فاصله ای پس از متن اصلی خویش آورده است تا آنجا که تفکیک آنها از یکدیگر دشوار است:

زیرا عبارات پیش از اقتباس «رَبَّنَا وَعُدُّكَ وَعْدٌ» و «تَعْرِفُ الظَّاهِرَ وَالْبَاطِنَ» که بر صفات خداوند از قبیل راستگویی و شناخت ظاهر و باطن موجودات دلالت دارند ارتباط معنایی تنگاتنگی با مفهوم اقتباس شده دارند. در متن فوق پیوستگی میان آیه قرآنی و بیان ادبی سماوی بسیار جلوه گری می کند؛ زیرا شاعر در دو جمله پیش از اقتباس از راستگویی خداوند در وعده هایی که می دهد و نیز شناخت ظاهر و باطن اشیاء خبر داده است و تا زمانی که فرد بخشنده دارای این دو خصلت نباشد نمی تواند به انسان های مستحق آنگونه که شایستگی آن را دارند، بخشش عطا کند.

سماوی در جای دیگری از اشعار خود برای توصیف و تشریح معنی جملات خویش بخشی از یک آیه را به شیوه برآیند سازی اقتباس کرده و در سروده خویش گنجانده است، آنجا که در توصیف عشق خود به محبوبه اش می پردازد:

أَنْتِ لَسْتَ «روما» / فَلِمَاذَا طُرَقِي كُلُّهَا / تُؤَدِّي إِلَيْكَ؟ / أَيْنَ أُولَى أَحْدَاقِي / فَتَمَّةٌ وَجْهُكَ (سماوی، ۲۰۱۲ ب: ۳۲).

در متن یاد شده سماوی عبارت «فَتَمَّةٌ وَجْهُكَ» را که از آیه «فَأَيْنَمَا تُولَّوْا فَتَمَّةٌ وَجْهُ اللَّهِ» (بقره/ ۱۱۵) اقتباس شده به شیوه برآیند سازی و بر اساس عبارت «فَتَمَّةٌ وَجْهُ اللَّهِ» با هدف توصیف عشق و علاقه خویش به محبوبه آورده است. در این بند شعری، شاعر در توصیف عشق خود به محبوبه راه مبالغه و اغراق را پیموده است؛ زیرا معتقد است که به هر سو و جهتی که می نگرَد چهره محبوبه اش را می بیند.

۳- سطح نحوی

در سطح نحوی یا سبک شناسی جمله، جملات از نظر محور همنشینی بررسی می شوند. همچنین می توان از اسمیه و فعلیه بودن جملات، زمان افعال و ضمائر نیز به عنوان دیگر مؤلفه های سبک ساز نام برد. افزون بر این، در گستره نحوی، مواردی مانند: ساختار دستور زبانی و ترکیب بندی جمله ها، طول عبارات و زمان افعال و دیگر موضوعات نحوی قابل بررسی است. کوتاه و بلند بودن جملات نیز می توانند تا حدی از مشخصه های سبکی به شمار روند. نگاهی به اشعار سماوی، این حقیقت را به ما می نمایاند که عملکرد وی در عطف جمله های همسان (اسمیه با اسمیه و فعلیه با فعلیه) قابل تحسین است؛ مثلاً در قطعه شعری زیر، جمله فعلیه «فَاهْمِرَ...» بر «هَزَزْتُهَا» و جمله «وَعِنْدَمَا هَزَزْتُ...» بر جمله «فَاهْمِرَ...» عطف شده که ساختار نحوی همسانی دارند (فعل، فاعل، مفعول و جار و مجرور)؛ البته این امر به وزن و موسیقایی نمودن سطور شعری هم کمک کرده است:

رَأَيْتُ نَخْلَةً عَلَى قَارِعَةِ الدَّرْبِ / هَزَزْتُهَا / فَاهْمِرَ الدَّمْعُ عَلَى هَدْيِي / وَعِنْدَمَا هَزَزْتُ جَذَعَ الْأَرْضِ يَا رَبِّي / تَسَاقَطَ الْعِرَاقُ فِي قَلْبِي (سماوی، ۱۹۹۷: ۹)

شاعر در بندهای شعری یاد شده با کاربرست پراکنده واژگانی از آیه «وَهَزَزِي إِلَيْكَ بِجَذَعِ نَخْلَةٍ تَسَاقَطَ عَلَيْكَ رَطْبًا جَنِيًّا» (مریم/ ۲۵) به توصیف و تشریح معنی عبارات پیشین خود پرداخته است. در آیه مذکور حضرت مریم (ع) با تکان دادن نخل به خرماي تازه دسترسی پیدا می کند؛ اما در متن شعری واژه «نخل» رمز انتفاضه است و مراد از تکان دادن آن رسیدن به امنیت است در واقع زادگاه شاعر یعنی عراق نیازمند معجزه ای از نوع معجزه دوران حضرت مریم (ع) است تا رنگ و بوی آرامش، امنیت و سلامتی را دوباره به خود مشاهده کند.

گوناهگونی زمان افعال و جمله ها، در سروده های سماوی به روشنی نمایان است؛ سماوی آنجا که به پیش بینی اوضاع آینده می پردازد، روند شعر را به زمان آینده پیوند می دهد. گاهی نیز سخن را در زمان حال جاری می کند و در نتیجه کلام شاعر قالب جمله های خبری به خود می گیرد:

أَعْرِفُ أَنَّ تَنْوَرُكَ / لَنْ يَجُودَ عَلَى صَحْنِي بِالرَّغِيفِ... / فَلَا تَبْخُلِي عَلَيَّ جَرَحِي / بِالرَّمَادِ... / وَطَنِي وَاحْتِكِ... / فَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْغُرْبَةِ

عَتِيًّا! (سماوی، ۲۰۰۹: ۱۱۱).

عبارت «فَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْغُرْبَةِ عَتِيًّا!» برگرفته از آیه «وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عَتِيًّا» (مریم/ ۸) است با این تفاوت که شاعر واژه «الْغُرْبَةِ» را جایگزین واژه قرآنی «الْكِبَرِ» کرده است. شاعر از رهگذر این تغییرات فضای متن شعری خود را به فضای متن قرآنی نزدیک ساخته است. فضای حاکم بر متن شعری نیز غربت و اندوه حاصل از آن است. شاعر از رهگذر کاربرست آرایه جان بخشی

به اشیای بی جان از وطن می خواهد فضایی را برای بازگشت دوباره وی مهیا کند. او دنبال رفاه مادی نیست؛ بلکه به زندگی ساده ای در زادگاه خویش قانع است و این قناعت در میهن را بر رفاه در غربت ترجیح می دهد.

(ب) سطح فکری

در این قسمت سبک شناس از طریق دقت در جزئیات به کار رفته در اثر می تواند به دنیای ذهن مؤلف نفوذ کند. سبک شناس با کند و کاو در سطح فکری اثر می تواند دریابد که اثر برون گرا است یا درونگرا؟ مسرت بخش است یا غم گرا؟ عشق گراست یا خودگرا؟ نویسنده دیدگاهی بدبینانه دارد یا خوشبینانه، نگرش او نسبت به مسائلی همچون عشق، مرگ، زندگی، صلح و... چیست. تاریخ عراق، تاریخ پر رنج و غم بار است، با کشتارها و قتل عام های فراوان؛ سماوی شعرش را وقف وطن و مسائل مربوط به آن کرد، تا جایی که می توان او را تاریخ نگار عراق با قصایدش به شمار آورد. شرایط زمانه، او را به میدان سیاست کشانید، از این رو تجزیه و تحلیل حوادث عراق بر اندیشه اش تأثیر گذارده است. در بررسی افکار سماوی در می یابیم:

اشعار او نمایانگر زندگی پر درد مردم عراق است. او ظلم و ستم رسیده به عراق از جانب دشمنان را در فضایی بسیار عاطفی بازگو می کند؛ مانند توصیف زیر که شرایط نامطلوب جامعه شاعر را بیان می کند:

«نوح» / لَمْ يَحْمِلْ فِي سَفِينَتِهِ / زَوْجًا مِنَ اللُّصُوصِ وَالْفَاسِدِينَ / فَكَيْفَ أَصْبَحُوا زُرَفَاتٍ / فِي وَطَنِي الْمَعْرُوضِ لِلْبَيْعِ وَالْإِجَارِ! / فِي حَوَانِيتِ الْخَاصِصَةِ (سماوی، ۲۰۲۰: ۱۳)

شخصیت ذکر شده در شعر فوق یعنی «نوح» نماد اطاعت و فرمانبرداری از اوامر خداوند سبحان در نشر دعوتش به دین الهی است. وی همچنین نماد صبر و بردباری و تحمل است. در این شعر سماوی از «نوح» نمادی برای بیان مراد و هدف خویش سود می برد. وی با ربط دادن نوح به عنوان نماد انسان صبور و واصل به کشور عراق، مردم این سامان را به صبر و تحمل و دعا برای رهایی از فاسدان دعوت می نماید. اظهار شگفتی سماوی از این جهت است که در کشتی «نوح» دزد و راهزنی سوار نشده است، پس این راهزنان و دزدان از کجا به عراق آمده اند و آن را اینگونه ویران ساخته و در معرض معاملات خویش قرار داده اند. از نظر سماوی آنها همه عراق را در مجلس و پارلمان در معرض فروش به دشمنان قرار داده اند تا شهوت سیری ناپذیر خویش را سیراب نمایند

سروده زیر «یوسف الجدید» نیز بازگو کننده فضای جامعه عراقی آکنده از ناآرامی است:

وَطَنِي / «يُوسُفُ الْجَدِيدُ» / السَّاسَةُ أَخَوَاتُ الْمَارِقُونَ / وَالشَّاهِدَانِ / بئرُ الْخَاصِصَةِ وَذُنُبُ السَّرِقَاتِ! / أَكَانَ سَيِّقِي حَيًّا / لَوْ لَمْ يُجْرَحْهُ مِنَ الْبَيْتِ / الْعَابِرُونَ مِنْ كَهْفِ الْأَمْسِ / إِلَى غَدِ سَاحَةِ التَّحْرِيرِ؟ (همان، ۴۷)

قطعه شعری مذکور که به آیه ﴿قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ﴾ (یوسف/ ۱۷) اشاره دارد بیانگر ماجراهای میدان «التحریر» است که با تکیه بر داستان یوسف پیامبر و ستم برادرانش به وی سروده شده است. سماوی در این قطعه میهنش را به یوسف تشبیه کرده است از آن جهت که برخی از سیاستمداران عراقی ناخلف و طرفداران عیش و نوش بر عراق حلقه زده و تمامی منابع آن را به یغما برده اند و می خواهند این کشور همچون یوسف در چاه باقی مانده و از آن خارج نشوند و مردم آن همچون أصحاب کهف در خواب غفلت باقی بمانند. سماوی با بهره گیری از تصاویر حسی زیبا و سرشار از توصیفات شکوهمند، سیاستمداران عراقی را به برادران یوسف و احزاب موجود در آن که عراق را به ظلمت و تاریکی هدایت می کنند به چاه تشبیه کرده است.

سماوی در جای دیگری از اشعارش با ذکر نام هایی همچون قایل و هابیل به داستان قرآنی آنها اشاره می کند. در این داستان که عبرتی برای تمام مردم به شمار می رود قایل نماد ستم، خیانت و سرکشی و شایسته نفرین است؛ زیرا به اوامر الهی پایبند نبود، همانگونه که هابیل نماد مظلومیت و قربانی به شمار می رود:

تَصْرُخُ الْمَسْغَبَةُ الْآنَ / بِنَا / هَزَلُ الْحَبْزِ / وَجُوعِي سَمْنَا / مِثْلُكَ الْآنَ / أُسَمِّي غُرْبَتِي أَهْلًا / وَجَرَحِي وَطَنًا / كُلُّنَا أَصْبَحَ هَابِيلَ / وَقَابِيلَ / لَكِنْ / أَيْتُهُمْ كَانَ أَنَا (سماوی، ۲۰۱۰: ۱۲۳)

قابیل و هابیل دو شخصیت متناقض و نماد شر و خیر هستند. بهره گیری از این دو شخصیت در شعر فوق به حجم درد و اندوه شاعر باز می گردد که از انسان های ظالم و ستمکار در درگیری های پیوسته چشیده است. هابیل نماد تاریخ درد و سختی ای است که بشریت چشیده است و رمز مظلومیت به شمار می رود. شخصیت قایل نیز در شعر سماوی همواره بیانگر ظلم و ستم است؛ زیرا وی ستمکاری است که فرامین الهی را زیر پا گذاشته است. شاعر به دلیل تشابه میان جوامع مسلمان و سیاست های حاکم بر آنها به ویژه عراق با اوضاع هابیل به ذکر شخصیت های یاد شده اهتمام ورزیده است. از خیانت، بزدلی و تجاوز اشغالگرانی که قانون شکنی می کنند و در کشورهای مسلمان ارباب و قتل را ترویج می کنند تحت عنوان نوادگان قایل یاد می کند؛ زیرا جرم هایی را در حق ملت های مستضعف مرتکب شده و جوانان شایسته آنها را به خاک و خون کشیده و اموال و ثروت ها و منابع آنان را به یغما برده اند.

سماوی در بندهای شعری ذیل با بهره گیری از آیات قرآنی به داستان ابرهه پادشاه حبشه و هجوم او به کعبه و مواجهه پرندهگان ابابیل با وی خالق تابلوی شعری زیبایی شده است:

وَلَنَا مِنَ النَّحْلِ: / شَرَفُ الْمَوْتِ وَفُوقًا ذُوْنَ الْحِنَاءِ / فَحَذُّوا بِنُصْحِي: / عِيُونُكُمْ لَا تَقْوَى / عَلَى عَوَاصِفِ صِحَارَانَا / أَفِيَالُكُمْ الْفُلُؤَذِيَّةُ / لَنْ تَنْحَمِلَ «سَجِيلَ أَبَابِيلِنَا» / دَارُنَا أَصْغَرُ مِنْ أَنْ تَقْسَمَ / وَأَكْبَرُ مِنْ أَنْ تَبْتَلِعَ (سماوی، ۲۰۰۹: ۸۶)

در شاهد یاد شده سماوی واژه های قرآنی (ابابیل و سَجِيل) را از آیات ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ، وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ، تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ﴾ (فیل / ۴-۱) اقتباس کرده است. در متن فوق، سماوی به یکی از حوادث تاریخی یعنی هجوم ابرهه پادشاه حبشه و تلاش وی برای نابودی کعبه اشاره می کند. در این بند، شاعر یکی از شخصیت های منفی تاریخ (ابرهه) را با کاربرست عبارت «سَجِيلَ أَبَابِيلِنَا» یادآوری می کند. بند فوق یادآور ستم و وحشی گری ابرهه است که در عصر حاضر در کالبد آمریکا به عنوان «ابرهه عصر» تجلی یافته است، کسی که جهان اسلام را از شمال تا جنوب و شرق تا غرب برای تجاوز و اشغال پیموده است. شاعر از رهگذر این کاربرست، حوادث خونین گذشته را به حوادث تأسف برانگیز امروز ربط داده است تا تصویری ملموس و نمایان از چهره خون آشامان عصر حاضر تجسیم کند. از نظر سماوی، آمریکا همان ابرهه دیروز است که این بار برای نابودی عراق کمر همّت بسته است. سماوی با ترسیم این تابلو، قصد دارد روح حماسه و جهاد را در میان شهروندان عراقی برانگیزاند تا برای دفاع از مرز و بوم خویش در برابر این متجاوز بایستند و مقاومت کنند.

سماوی در قصیده «أَوْصِيكَ بِ شَرِّ إِذَا خُنْتُ أَهْوَى» از مجموعه شعری «الْبُكَاءُ عَلَى كَنَفِ الْوَطَنِ» از هجران یار و فراق او و دردهای حاصل از این دوری سخن می گوید وی که از دوری معشوق دلی پر درد و پر خون دارد و کاسه صبرش لبریز گشته است، می گوید در روز قیامت که برای محاسبه سر از خاک بر می دارم نزد خداوند از معشوق شکایتی نمی کنم:

أَشْهَدُ رَبِّي لَنْ أَقُولَ قَتَلْتَنِي يَوْمَ الْحِسَابِ غَدَاةً أُبْعَثُ حَيًّا
مَرْضِيَّةً... لَنْ تَشْتَكِيكَ لِرَبِّهَا نَفْسِي إِذَا أَعْمَضْتَ لِي عَيْنِيَا

(سماوی، ۲۰۰۸ الف: ۱۲۰-۱۱۹)

اثرپذیری سماوی از آیه ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾ (فجر / ۲۷) در بیت های یاد شده از نوع واژگانی و وام گیری است. خداوند آیه مذکور را برای تأکید بر بازگشت نفس به سوی خودش در آخرت ذکر کرده است، در حالی که سماوی معنای ظاهری و اصلی آیه را بدون آنکه نقد و یا رد و تأویل کند بر موردی ویژه در شعر خود تطبیق داده است. سماوی در این شعر می گوید اگرچه از فراق و هجر معشوق دلی پردرد دارم ولیکن نزد خداوند از او شکایت نخواهد کرد. نکته پردازی و ذوق انگیزی سماوی به منظور پیوند دادن واژه «مرضیة» در شعر و «مرضیة» در آیه یاد شده به طرز بارزی جلوه گری می کند.

ج) سطح ادبی

سطح ادبی (seamanology level) یکی از مهم ترین سطوح پژوهش و تحلیل سبک شناسی است. این سطح بر روی واژگان متمرکز می گردد؛ زیرا آنها منبع اصلی بیان و تعبیر هستند و در این سطح از روابط بین الفاظ موجود در متن ادبی و تأثیر آنها بر عاطفه مخاطب بحث می شود (مجاهد، ۲۰۰۵: ۶۴)؛ البته «صلاح فضل» در کتاب «بلاغه الخطاب وعلم النص» معتقد است، منظور از سطح ادبی بررسی محتوا و افکار نیست؛ بلکه منظور از آن، بررسی عناصر بلاغی است که گوینده با به کارگیری این عناصر گاهی در بعد جانشینی کلام و گاه با دخالت در ترکیب عبارات، دلالت کلام خویش را دستخوش تغییر و تحول قرار می دهد (فضل، ۱۹۹۲: ۲۱۶).

قسمت عمده سطح ادبی اشعار سماوی را تلمیحات تشکیل می دهند که در این میان تلمیح به داستان حضرت آدم (ع) و همسرش حواء از سایر داستان ها بیشتر است. سماوی در قطعه زیر از رهگذر داستان این پیامبر ترس از رانده شدن از محبوب خویش را به رانده شدن حضرت آدم (ع) از بهشت تشبیه کرده است:

إِذَا حَدَّثَ وَالتَّقِيْتُ ذَاتَ فِرْدَوْسٍ / احْتَرَسِي مِنْ فَمِي عَلَى شَفَتَيْكَ / فَأَنَا أَحْسَى أَنْ تُوشِي الْمَلَائِكَةُ بِي / فَأَكُونُ آدَمَ الْجَدِيدِ! (سماوی، ۲۰۱۲ ب: ۱۱۴).

در متن فوق، شاعر از اینکه مبدا سخن چنان از رابطه عاشقانه او و معشوقه اش آگاه شوند و راز این پاکبازی را برای همگان برملا سازند، سخت بیمناک است، از این رو بر معشوقه خویش سخت نهیب می زند که برای پاسداشت چنین رابطه ای بسیار تلاش کند؛ زیرا از نظر وی حتی در بهشت امکان لغزش و خروج از آن جایگاه والا مقام امکان پذیر است، آنگونه که حضرت آدم (ع) نیز از بهشت به سوی زمین هبوط کرد. همچنین سماوی در قطعه زیر به منظور تکمیل شعر خویش از آیات قرآنی بهره گرفته است:

الضَّوْءُ يَسِيلُ مِنْ بَلُورِكَ / مُضِيًّا لِشَفَتَيْ الطَّرِيقِ / نَحْوَ حُقُولِ التَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ / فَأَدْخُلُ طُورَ سَيْنٍ / يَا فِرْدَوْسِي الْأَمِينِ! (همان، ۷۹).

سماوی به منظور تکمیل کلام خویش تعاملی آگاهانه با متن غایب قرآن ﴿وَالتَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ، وَطُورِ سَيْنٍ، وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ﴾ (التَّيْنِ/۳-۱) برقرار ساخته و الفاظ آن را بدون هیچ مکث یا اختلاف معنایی به متن خویش وصل کرده است. بنابراین از آنجا که فضای متن یاد شده توصیف مسیر بوسیدن معشوق است، بهره گیری از مضمون و لفظ آیه با حال و هوای شعر هماهنگی تام دارد. سماوی اندام بلورین معشوق را به نوری تشبیه کرده است که روشنایی بخش مسیر بوسیدن معشوق است، همانگونه که لبان محبوب را به باغ های انجیر و زیتون تشبیه کرده و ورود بدان جا را به مثابه ورود به طور سینا قلمداد کرده است.

سماوی در قصیده «أُرِيدُ أَنْ أَتَلَّشَى فَيْكَ» از مجموعه شعری «مَنَادِيلٌ مِنْ حَرِيرِ الْكَلِمَاتِ» داستان حضرت آدم (ع) را به طرز دیگری و در باب اشتیاق به وصال محبوب چنین بازگو می کند:

أَنَا «آدَمُ» الْمَطْرُودُ / فَأَعْمِدِينِي إِلَى جَنَّتِكَ... / مَا حَاجَتُهُ لِكُلِّ هَذِهِ الْغَابَاتِ؟ (سماوی، ۲۰۱۲ ب: ۱۳۲).

متن یاد شده به داستان حضرت آدم (ع) و رانده شدن وی از بهشت و هبوط او به زمین اشاره دارد. در بندهای یاد شده، سماوی از رهگذر تشبیه، دوری خود از معشوق را به دوری حضرت آدم (ع) از بهشت مانند کرده است تا از این طریق عطش خود را برای تجربه وصال با محبوب زمینی خویش به نحو بارز و ملموسی تداعی سازد.

سماوی در جای دیگری از مجموعه شعری پیشین از رهگذر کاربست استفهام انکاری و هنجارشکنی خویشتن را آدمی جدید معرفی می نماید:

التُّفَّاحَةُ الْمُحَرَّمَةُ / طَرَدَتْ «آدَمَ» مِنْ جَنَّتِهِ... / أَنْتِ أَدَخَلْتَنِي آلَافَ الْجَنَّاتِ... / أأَنَا «آدَمُ» الْجَدِيدُ / يَا تَفَّاحَتِي؟ (همان، ۸۴)

در متن یاد شده شاعر معشوقه خویش را به سببی تشبیه کرده است که بر خلاف سبب بهشتی که عامل هبوط آدم(ع) به زمین شده است، باعث ورود وی به هزاران بهشت می شود.

سماوی در جای دیگری از مجموعه شعری «مَنَادِيلٌ مِنْ حَرِيرِ الْكَلِمَاتِ» به شیوه برآیندسازی خالق آرایه های ادبی مجاز و استعاره شده است، آنجا که می گوید:

هَزِي خَلَّةَ أَجْدِيَّتِي / تَسَاقُطُ عَلَيْكَ / شِعْرًا جَنِيًّا (همان، ۵۰)

در بندهای شعری یاد شده، سماوی واژه «شعرا» را به شیوه برآیند سازی و در نقش مفعول به و در قالب «رُطْبًا» که از آیه «وَهْزِي إِلَيْكَ بِجَذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقُطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا» (مریم/ ۲۵) گرفته شده، پدید آورده است. در این بند شعری استفاده از واژه «نَخْلَةً» تداعی گر کاربست آرایه مجاز است؛ زیرا مقصود شاعر از به کارگیری واژه «هْزِي» تنها جزئی از نخل یعنی شاخه یا تنه آن است، حال آنکه وی کل نخل را ذکر کرده است. افزون بر این واژه «نَخْلَةً» استعاره از احساسات و عواطف شاعر است. شاعر تنها گوشه چشمی از محبوبه خویش خواسته است تا در قبال این مقدار کم احساسات و عواطف سرشار خویش را که در قالب شعر و قصیده نمود می یابد به او تقدیم نماید.

نتیجه گیری

تأثیر آیات قرآن در قصاید سماوی هم در حوزه معنایی و هم در حوزه بلاغی و ادبی دیده می شود. یکی از اصلی ترین کارکردهای آیات قرآنی در قصاید سماوی کارکرد ادبی بلاغی است، به این صورت که با رویکردی ادبی آیات قرآن را برای زیبایی بیشتر قصاید خود به کار می برد و از این طریق به بلاغت قصاید خود می افزاید. افزون بر این، بهره گیری از آرایه های ادبی به قصاید او عمق و عظمت بخشیده و سبب ماندگاری آنها شده است. تأثیر پذیری های سماوی از محتوای قرآن موجب غنی تر شدن محتوای قصاید او شده و از محاسن شعرش به شمار می آید؛ اما اصالت زیبا شناختی شعر سماوی در کنار آیات، صرفاً به دلیل محتوای کلام او نیست، بلکه سماوی برای افزودن به غنای محتوا، از عنصر تلمیح بهره برده و قطعاً اندیشه زیبا در کنار این عنصر زیباشناختی، اصالت سبکی زیباشناختی ادبیات قرآنی او را رقم زده است.

زبان قصاید او مملو از تصاویر خیال انگیز مثل تشبیه، استعاره، مجاز و... است. سماوی با تکیه بر تصویرسازی ادیبانه، مضامین قرآنی را با مهارتی خاص در قصاید خود منعکس ساخته است. وی گاه ترکیباتی از قرآن را در قصاید خود می آورد که علاوه بر تزئین کلام، بر غنای معنایی و ادبی آن می افزاید. این شیوه، در قصاید وی بسامد بالایی دارد، به طوری که ضمن اشاره به آیه و اقتباس از آن، دست به ترکیب سازی تازه ای می زند.

سماوی در نگارش اشعار خود، به جهت تأثیر گذاری بیشتر کلام خود، به شیوه های متفاوتی از قرآن بهره برده است. وی به منظور افزایش تأثیر کلام خود بر مخاطب، گاه بخشی از آیه، و گاه معنا و مفهوم آیه را در قصاید خود ذکر کرده است و گاه نیز با بهره گیری از صنعت تلمیح، به آیه یا قصه ای اشاره دارد.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

سهم نویسندگان در تهیه و تدوین این اثر، متناسب با ترتیب درج نام آنان است.

اعلامیه هوش مصنوعی مولد و فناوری های مبتنی بر هوش مصنوعی در فرایند نگارش

در طول آماده سازی این اثر، نویسنده/نویسندگان از ChatGPT، مدل GPT-5.5 Thinking، به منظور تهیه چکیده میسوط و اصلاح فرمت منابع بر اساس APA، استفاده کرده اند. پس از بهره گیری از این ابزار، نویسنده/نویسندگان مطالب تولیدشده را در صورت نیاز بررسی، اصلاح و ویرایش کرده و مسئولیت کامل محتوای نهایی اثر را بر عهده می گیرند.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

بیانیه دسترسی به داده ها

داده های پژوهش حاضر از طریق درخواست از نویسندگان قابل دسترسی است.

سپاسگزاری

از داوران محترم به خاطر نظرات ارزشمندشان سپاسگزاری می شود.

منابع

قرآن کریم

- جیرو، بیبر. (۱۹۹۴). *الأسلوبية (الطبعة الثالثة؛ مُنذر عیاشی، مترجم)*. مركز الأنماط الحضاری.
- خطیبی، حسین. (۱۳۷۴ش). *فن نثر در ادب فارسی*. سخن.
- درویش، أحمد. (۱۹۸۴). *الأسلوب والأسلوبية: مدخل فی المصطلح وحُقول البحث ومناهجُه. مجلّة فصول، ۵ (۱)*.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۴۱ش). *فرهنگ دهخدا*. دانشگاه تهران.
- راستگو، سید محمد. (۱۳۸۳ش). *تجلی قرآن و حدیث در شعر فارسی*. سمت.
- سلیمان، محمد. (۲۰۰۷). *ظواهر أسلوبية فی شعر ممدوح عدوان*. منشورات البارودی.
- السماوی، یحیی عباس. (۱۹۹۷). *هذه خیمتی فأین الوطن (الطبعة الأولى)*. استراليا.
- السماوی، یحیی عباس. (۲۰۰۸الف). *البكاء علی کف الوطن (الطبعة الأولى)*. مؤسسه المتقف العربی.
- السماوی، یحیی عباس. (۲۰۰۸ب). *مسبحة من خرز الكلمات (الطبعة الأولى)*. دار التكوين.
- السماوی، یحیی عباس. (۲۰۰۹). *شاهدة قبر من رخام الكلمات (الطبعة الأولى)*. دار التكوين.
- السماوی، یحیی عباس. (۲۰۱۰). *لماذا تأخرت دهرًا (الطبعة الأولى)*. دار الینابیع.
- السماوی، یحیی عباس. (۲۰۱۲الف). *تعالی لأبحث فیک عنی (الطبعة الأولى)*. مؤسسه المتقف العربی.
- السماوی، یحیی عباس. (۲۰۱۲ب). *منادیل من حریر الكلمات (الطبعة الأولى)*. مؤسسه المتقف العربی.
- السماوی، یحیی عباس. (۲۰۱۹). *نحر بثلاث ضفاف (الطبعة الأولى)*. مؤسسه المتقف العربی.
- السماوی، یحیی عباس. (۲۰۲۰). *ملحمة التکتک (الطبعة الأولى)*. دار الكتب والوثائق.
- الشایب، أحمد. (۱۹۹۱). *الأسلوب: دراسة بلاغیة تحليلیة لأصول الأسالیب البلاغیة (الطبعة الثامنة)*. مكتبة النهضة الغربیة.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۵ش). *کلیات سبک شناسی (چاپ چهارم)*. فردوس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۲ش). *کلیات سبک شناسی*. میترا.
- الصباغ، رمضان. (۲۰۰۱). *فی نقد الشعر العربی المعاصر: دراسة جمالیة*. دار الوفاء للنشر.
- عباس، حسن. (۱۹۹۸). *خصائص الحروف العربیة (الطبعة الأولى)*. منشورات دار اتحاد کتاب العرب.
- فضل، صلاح. (۱۹۹۲). *بلاغة الخطاب وعلم النصّ. المجلس الوطنی للثقافة والفنون والآداب*.
- الکواز، محمد کریم. (۱۳۸۶ش). *الأسلوب فی الإعجاز البلاغی للقرآن الکریم: سبک شناسی اعجاز بلاغی قرآن کریم (سید حسین سیدی، مترجم)*. سخن.
- مجاهد، عبدالکریم. (۲۰۰۵). *علم اللسان العربی: فقه اللغة العربیة*. دار أسامة.
- مصلوب، احمد. (۲۰۰۲). *فی المصطلح التقدی*. منشورات المجمع العلمی.
- یقطين، سعید. (۱۹۸۹). *تحلیل الخطاب الروائی*. المركز الثقافی العربی.

References

- Abbas, H. (1998). *The characteristics of Arabic letters* (1st ed.). Publications of the Arab Writers Union. [in Arabic]
- al-Kawwaz, M. K. (1386 SH). *Style in the rhetorical inimitability of the Holy Quran: Stylistics of the rhetorical inimitability of the Holy Quran* (S. H. Sayyedi, Trans.). Sokhan. [in Persian]
- al-Sabbagh, R. (2001). *On the criticism of contemporary Arabic poetry: An aesthetic study*. Dar al-Wafa li al-Nashr. [in Arabic]
- al-Samawi, Y. A. (1997). *This is my tent, so where is the homeland?* (1st ed.). Australia. [in Arabic]
- al-Samawi, Y. A. (2008a). *Weeping on the shoulder of the homeland* (1st ed.). Al-Muthaqaf al-Arabi Foundation. [in Arabic]
- al-Samawi, Y. A. (2008b). *A rosary of word beads* (1st ed.). Dar al-Takwin. [in Arabic]
- al-Samawi, Y. A. (2009). *A gravestone of marble words* (1st ed.). Dar al-Takwin. [in Arabic]
- al-Samawi, Y. A. (2010). *Why were you delayed for an age?* (1st ed.). Dar al-Yanabi. [in Arabic]
- al-Samawi, Y. A. (2012a). *Come, so I may search for myself in you* (1st ed.). Al-Muthaqaf al-Arabi Foundation. [in Arabic]
- al-Samawi, Y. A. (2012b). *Handkerchiefs of silk words* (1st ed.). Al-Muthaqaf al-Arabi Foundation. [in Arabic]
- al-Samawi, Y. A. (2019). *A river with three banks* (1st ed.). Al-Muthaqaf al-Arabi Foundation. [in Arabic]
- al-Samawi, Y. A. (2020). *The tuk-tuk epic* (1st ed.). Dar al-Kutub wa al-Watha'iq. [in Arabic]
- al-Shayib, A. (1991). *Style: An analytical rhetorical study of the principles of rhetorical styles* (8th ed.). Maktabat al-Nahda al-Gharbiyya. [in Arabic]
- Darwish, A. (1984). Style and stylistics: An introduction to the term, fields of research, and its methods. *Fusul Journal*, 5(1). [in Arabic]
- Dehkhoda, A. A. (1341 SH). *Dehkhoda dictionary*. University of Tehran. [in Persian]
- Fadl, S. (1992). *The rhetoric of discourse and text linguistics*. National Council for Culture, Arts, and Letters. [in Arabic]
- Guiraud, P. (1994). *Stylistics* (3rd ed.; M. Ayyashi, Trans.). Markaz al-Anmat al-Hadari. [in Arabic]
- Khatibi, H. (1374 SH). *The art of prose in Persian literature*. Sokhan. [in Persian]
- Maslub, A. (2002). *On critical terminology*. Publications of the Scientific Academy. [in Arabic]
- Mujahid, A. K. (2005). *Arabic linguistics: Philology of the Arabic language*. Dar Usama. [in Arabic]
- OpenAI. (2026). *ChatGPT (GPT-5.5 Thinking)* [Large language model]. OpenAI.
- Rastgu, S. M. (1383 SH). *The manifestation of the Quran and Hadith in Persian poetry*. SAMT. [in Persian]
- Shamisa, S. (1375 SH). *General stylistics* (4th ed.). Ferdows. [in Persian]
- Shamisa, S. (1382 SH). *General stylistics*. Mitra. [in Persian]
- Sulayman, M. (2007). *Stylistic phenomena in the poetry of Mamdouh Adwan*. Al-Barudi Publications. [in Arabic]
- Yaqtin, S. (1989). *Analysis of narrative discourse*. Arab Cultural Center. [in Arabic]